

Лаврик О.Д., к.г.н.

*Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини*

e-mail: slavrik1979@gmail.com

Цимбалюк В.В., к.х.н.

*КВНЗ «Уманський гуманітарно-
педагогічний коледж*

ім. Т. Г. Шевченка»

e-mail: wwala1975@gmail.com

ПРОБЛЕМАТИКА ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОЛИННО-РІЧКОВИХ ЛАНДШАФТІВ УКРАЇНИ

Зростаюче антропогенне навантаження на ландшафтну сферу упродовж минулих 200 років (з початку індустріальної революції) і прогресуюча глобальна екологічна криза змусили змінити світоглядну позицію нашої цивілізації на освоєння природних ресурсів. Проголошена на Саміті Землі у Ріо-де-Жанейро (1992 р.), ідея збалансованого розвитку стала визначальним чинником, яка спрямовує екологічну політику провідних держав світу у XXI столітті.

У 1995 р. Рада Європи затвердила Всеєвропейську стратегію збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, за якою здійснюється формування Європейської екологічної мережі (European Ecological Network) – єдиної просторової системи територій держав Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту. Правовою основою для її формування були законодавчі акти Європейського Союзу (ЄС): Директива 79/409/ЄЕС щодо збереження диких птахів (після внесення поправок – Директива 2009/147/ЄС про охорону диких птахів) і Директива 92/43/ЄЕС щодо збереження природних середовищ існування дикої фауни та флори. Це давало можливість визначити території, важливих для ЄС – об'єктів природи загальноєвропейського значення

(Sites of Community Importance), які разом зі спеціальними природоохоронними територіями (Special Protection Areas) утворюють мережу Natura 2000 – природоохоронну територію, спрямовану на підтримку біорізноманіття шляхом збереження окремих визначених типів біотопів та окремих видів дикої флори і фауни на території Європи. Результатом цього стало прийняття Верховною Радою двох законів України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» (2000 р.) та «Про екологічну мережу» (2004 р.), що визначали структуру екологічної мережі та встановлювали терміни її створення.

Загалом ідея була гарна, однак невдала. Чому так? Ще у 2013 р. Г. І. Денисик наводив низку причин безуспішності цієї програми. У контексті нашого дослідження зупинимося лише на окремих: 1) в екологічній мережі річкові долини відіграють роль субмеридіональних коридорів (перехідних зон), які сполучають природні ядра. За багатомісячний період господарського освоєння річкові долини України перетворені на ландшафтно-технічні системи (в основному водогосподарські), що сполучають між собою селитебні ЛТчС. Усі населені пункти України приурочені до днів річкових долин. Відстань між ними вимірюється кількома кілометрами. Яким чином через такі території «з природним або частково зміненим станом ландшафту» можна було проводити екологічні коридори? На початкових етапах формування екомережі природні ядра сформували на основі вже наявних об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ). Для чого витратити кошти на створення нових? А потім з'єднали ці ядра уявними екологічними коридорами, які *a priori* не можуть функціонувати у трансформованих долинно-річкових ландшафтах України; 2) зараз у долинах річок залишилося мало територій із зазначеним станом ландшафту. 85–92 % площі території сучасної України – це антропогенні ландшафти, у структурі яких домінують ландшафтно-інженерні та ландшафтно-техногенні системи. Про який «частково змінений стан» йде мова? 3) у Західній Європі екологічна мережа була сформована на основі культурних ландшафтів, стан яких стабільно підтримується в оптимальному рівні. В Україні лише деякі окремі ЛТчС мають

ознаки культурних ландшафтів. На їх підтримку завжди не вистачає державного фінансування; 4) у 2015 р. (після закінчення терміну впровадження програми національної екологічної мережі України) її сформували і «тихо забули». Звіт на офіційному порталі Міністерства екології та природних ресурсів України засвідчує збільшення площі природно-заповідного фонду та ефективність функціонування цієї мережі. Але на практиці склалася протилежна ситуація. Державні кошти виділяються лише на фінансування об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення. Усі інші об'єкти ПЗФ мають зберігатися за рахунок місцевих бюджетів і спонсорських коштів. Таким чином більшість новостворених об'єктів ПЗФ місцевого значення, хоча й мають природоохоронний статус, локально не охороняються. Розуміючи це, наукова громадськість виявила ініціативу формування на території України Смарагдової мережі (Emerald Network), яка є аналогом програми Natura 2000 і діє за межами ЄС. Ідея, знову ж таки, непогана, однак чи не повторить вона історію з національною екологічною мережею?

У 2014 р. відбулося підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом (ЄС) та його державами-членами з іншої. Для нашої держави у галузі довкілля впровадження законодавства ЄС відбувається в межах восьми секторів, що регламентуються 29 джерелами права (Директивами та Регламентами) ЄС у цій сфері. Ці правила і стандарти не є предметом обговорення і мають бути досягнуті повністю, інакше передбачені штрафні санкції. Це ставить уряд України в «тісні рамки» і змушує активізувати діяльність у природоохоронній галузі.

Питання, які відносяться до сектору «Якість води та управління водними ресурсами», в ЄС регламентується шістьма основними водними директивами: 1) Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 жовтня 2000 р. про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері водної політики; 2) Директива 2007/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 жовтня 2007 р. про оцінку і управління ризиками затоплення; 3) Директива 2008/56/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 17 червня 2008 р. про

встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері екологічної політики щодо морського середовища; 4) Директива Ради 91/271/ЄЕС від 21 травня 1991 р. про очищення міських стічних вод; 5) Директива Ради 98/83/ЄС від 3 листопада 1998 р. про якість води, призначеної для споживання людиною; 6) Директива Ради 91/676/ЄЕС від 12 грудня 1991 р. про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел. З метою імплементації в Україні цих директив передбачено графік досягнення цілей по кожній з них. Так, за Водною Рамковою Директивою (2000/60/ЄС) передбачено такі терміни: 3 роки відведено на прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу, закріплення на законодавчому рівні визначення таксону гідрографічного районування території країни, розроблення положення про басейнове управління з покладанням на нього відповідних функцій; 6 років – на визначення районів річкових басейнів та створення механізмів управління міжнародними річками, озерами та прибережними водами, аналіз характеристик районів річкових басейнів, запровадження програм моніторингу якості води; 10 років – на підготовку планів управління басейнами річок, проведення консультацій з громадськістю та публікація цих планів. Тобто 18 років відводиться лише на те, щоб налагодити блок управління водними ресурсами як на державному, так і на локальному рівнях. Виникає логічне запитання: *що за цей час буде з долинно-річковими ландшафтами?* Звичайно, законодавча база має бути скоригована відповідним чином до поставлених ЄС вимог. У 2016 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження інтегрованих підходів в управлінні водними ресурсами за басейновим принципом» (№ 1641-VIII). Робота триває згідно графіків. Здійснюються консультації щодо прийняття нової Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року. Однак, якщо чекати на виконання зазначених дій до 2032 р., більшість долинно-річкових ЛТчС, які перебувають на стадії «руйнування», будуть безповоротно втрачені. Тому потрібна паралельна взаємодія керівних органів управління (Міністерство екології та природних

ресурсів України та Державного агентства водних ресурсів України) з місцевими радами та громадськістю.

Відповідно до Водної Рамкової Директиви та оновленого Водного кодексу України основним принципом управління водними ресурсами є басейновий, який передбачає «комплексне (інтегроване) управління водними ресурсами в межах району річкового басейну». Інтегрований підхід до управління водними ресурсами дозволяє збалансовано управляти та розвивати водні ресурси, ураховуючи соціальні, економічні та природоохоронні інтереси. За його допомогою координується управління водними ресурсами в різних секторах економіки або зацікавленими групами в різних масштабах – від місцевого до міждержавного рівня. Зазначена інтеграція має передбачати не лише координацію дій певних організацій та відомств. Якщо мовиться про річковий басейн у якості головної природної структури водного середовища (що й вимагає Водна Рамкова Директива), то на перший план має виходити управління басейновим парадинамічним ландшафтним комплексом, а за основний об'єкт використання ресурсів необхідно брати не один геокомпонент ландшафту – воду, а усі складові, які й формують сучасний антропогенний ландшафт.

Основними водогосподарськими організаціями на місцях, які забезпечуватимуть інтегрований підхід до управління басейновими парадинамічними ландшафтними комплексами, мають стати локальні басейнові управління. Вони забезпечуватимуть контроль за станом долинно-річкових ландшафтів у межах водогосподарських ділянок, що були затверджені наказом Міністерства екології та природних ресурсів України № 103 від 03.03.2017 р. Провідна роль у таких організаціях відводиться інженеру-ландшафтознавцю – фахівцю, на якого покладатиметься відповідальність за оцінку функціонування та визначення стадії розвитку долинно-річкових ландшафтно-технічних систем, а також розробка напрямів їх оптимізації на відповідному рівні.